

це, зрозуміло, не є виною ні авторів, ані останнього редактора. Так склалися обставини після смерти першого редактора. Попри усе це книга є цінним набутком української діаспори в Америці. У ній зафіксовані найважливіші досягнення нашої спільноти на широкому полі духовних і матеріальних вартостей, особливо показана титанічна праця наших співвітчизників на американській землі за втримання на поверхні еміграційного життя та збереження національного обличчя й вірності українській державницькій ідеї. Краці сини й дочки українського народу тут не раз без надії сподівалися на кращу долю Батьківщини й ставали послами рідного краю, не боячись неслави і погроз. Рецензована книга займе гідне місце серед джерельних матеріалів, на які опиратиметься майбутній історик у своїх студиях над бувальщиною української діаспори. Висловлюю вдячність Українському Конгресовому Комітетові Америки за допомогу у виданні цієї книги.

Олександр ДОМБРОВСЬКИЙ

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Informator o zasobie / Opracowanie zbiorowe pod red. Teresy Zielińskiej.— Warszawa, 1992.— 312 s.

В сучасній українській науці доволі часто складається так, що читач дізнається про книжки, які виходять за кордоном і стосуються українських земель, з великим запізненням. І відбувається це передовсім через неналагодженість в Україні регулярного книгообміну. Причини такого явища різні, але не тільки фінансові. Особливо прикро науковцям усвідомлювати нерозв'язаність цього питання, якщо заходить мова про науково-довідкову літературу — безпосередній ключ до пізнання джерел, які так необхідні для висвітлення історичної проблематики України, її людей, інституцій і т. д. Таких видань не можна оминати, не інформуючи про них, тим більше, часто складається саме так, що про них не знає навіть зацікавлений читач. Подібних прикладів доволі багато. Маємо на увазі передусім польські, турецькі і російські видання цього типу, історично тісно пов'язані з Україною, що завжди повинно привертати нашу особливу увагу. До таких видань належить і науково-довідковий посібник (путівник) одного з найбільших архівів Польщі — Головного архіву давніх актів у Варшаві, у сховищах якого зібрана також документальна і актовa спадщина, що відноситься до українських земель.

Структура рецензованої книжки характерна для цього типу праць і складається з чотирьох частин: короткого вступу; списків найважливіших скорочень — загальних слів і літератури предмету; самого опису документальних фондів, що систематизується у чотирьох розділах, та додатків — списку архівних фондів і колекцій, іменного і географічного покажчиків. До книжки доданий зміст польською, англійською, німецькою і російською мовами.

В огляді-рецензії коротко зупинимось лише на найважливішій частині книжки — описі фондів і їх основному змісті. Причому у розкритті змісту документів і актів увагу буде звернуто переважно на ті фонди і збірки, які торкаються українських земель або справ України.

Характер опису фондів і збірок у книжці не відрізняється від кращих світових зразків цього типу науково-довідкових праць. Основні його принципи задекларовані у раніше виданому двотомному довіднику для цього архіву (Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Przewodnik po zespolach. T. I. Archiwa dawnej Rzeczypospolitej / Red. J. Karwasińska; T. II. Archiwa władz, urzędów i instytucji z lat 1795—1918 / Red. Fr. Ramotowska.— Warszawa, 1975. Далі — AGAD w Warszawie. Przewodnik), який становить дуже поважну позицію в історії спеціальної літератури у польському архівознавстві у післявоєнний період. У рецензованому виданні вони, однак, дещо скорочені, уточнені і доповнені.

Частина книжки, що розкриває зміст фондів і збірок, ділиться на чотири розділи, у яких вони згруповані за хронологічно-тематичним принципом. Кожна описова стаття (опис конкретного фонду) дає відповідь на сім основних питань, які становлять, власне, цю статтю: 1) назва фонду; 2) роки, за які збереглися документи і акти у фонді; 3) кількість справ і кількість погонних метрів площі, яку займає фонд; 4) перелік мов, якими написані документи і акти; 5) виклад короткого змісту; 6) наявність архівних описів та інвентарів до фонду — до усього фонду і його частин; 7) література, в якій описані документи і акти фонду, колекції, збірки або про них згадується.

У довіднику описано (або згадано) 524 інституції, документальні фонди (разом з підрозділами, що творять власні зібрання), колекції, збірки яких зберігаються в архіві.

Розділ I. Акти органів влади, державних і громадських інституцій до 1795 року

Збірка пергаментних документів (1159—1939) охоплює документи, пов'язані з майновими справами різних верств населення (застави, надання, угоди, викупи земель і т. д.), міст, заснування сіл і вітівств, відкриття цехів, діяльність Греко-Католицької і Православної Церков, Вірменської Церкви у Львові, єврейських громад (Літ.: AGAD w Warszawie. Przewodnik.— T. I.— S. 23—25, 29—40, 49—50, 199—242; 269—289, 291, 323—325—326);

Збірка паперових документів (1395—1931) містить королівські і гетьманські універсали щодо посполитих рушень, козацьких повстань і козаччини взагалі; універсали Барської конференції, чимала кореспонденція різних визначних особистостей (Літ.: Ciara S. Zbiór dokumentów papierowych w AGAD // Archeion.— 1982.— T. LXXIII.— S. 81—99).

Варшавський коронний архів (кінець XVI — третя чверть XVIII ст.). Цінною для української історіографії є його дипломатично-політична частина складу. Відповідно до контактів із різними країнами, документальний склад поділяється на відділи, з яких на окрему увагу заслуговує Козацький відділ (1610—1714, 110 док.), частково Молдавський і Волоський (1554—1707, 106 док.), Татарський (1517—1765, 767 док.), Турецький відділи (1455—1792, 1439 док.). Важлива кореспонденція між Польщею і Росією та іншими країнами, а також Польщі і Ватикану щодо України (Літ.: Wójcik Z. Uwagi archiwisty o Archiwum Koronnym Warszawskim // Archeion.— 1954.— T. XXII.— S. 88—102).

Коронна Метрика (1354, 1414—1795). Документи та акти цього фонду творять різноманітні книги, які виникли в результаті діяльності польської королівської канцелярії. Основними з них були книги записів (Libri inscriptionum), тобто книги, в які канцелярія вносила копії усієї вихідної документації, а також ті, які отримувала, і книги декретів (Libri inscriptionum). До них вписувалися здебільшого вироки королівського суду. Згодом із книг вписів виділяються посольські книги (Libri legationum), далі книги сігиллати (Sigillata), канцелярські книги, книги асес-

сорського, сеймового та інших судів, книги референдарського суду, нарешті, книги люстрацій і ревізій королівських маєтків.

В усіх цих серіях книг містяться величезні й найдавніші за хронологією документальні пам'ятки (приміром, записи грамот галицько-волинських князів XIII ст.), які відносяться до різних українських територій. На особливу увагу під цим оглядом заслугоує перша серія книг. Вона засвідчує записи різного роду королівських дарчих, і надань або їх підтверджень, також підтверджень транзакцій, що проводилися між зем'янами — шляхтою та остання — люстрацій та ревізії королівських маєтностей, які припадали на 1564—1565, 1569—1570, 1615—1620, 1628—1632 і 1659—1665 рр. Деякі маєтності люстровано у 1602, 1606, 1624 і 1636 рр. На території цілої Речі Посполитої люстрації проведено також у 1764—1765 та 1789 рр.

Приєднання до Польщі „руських земель“ у 1569 р. і припинення адміністративного зв'язку з Великим князівством Литовським спричинило появу нового типу книг так званої Руської і Волинської Метрик. До неї увійшли матеріали, які майже виключно відносяться до українських і білоруських земель. Наприкінці XVIII ст. ця частина книг Метрики вивезена з Варшави у Москву, де тепер знаходиться у Центральному державному архіві давніх актів (Літ.: Inwentarz Metryki Koronnej. Księgi wpisów i decretów polskiej kancelarii Królewskiej z lat 1447—1795 / Oprac. I. Sułkowska-Kurasiowa.— Warszawa, 1975; AGAD w Warszawie. Przewodnik.— T. I.— S. 97—108, там бібліографія).

Литовська Метрика — транскрипції (1440—1582, 1775—1792). Книжки, що містять документацію монаршої канцелярії Великого князівства Литовського. Ведено їх, подібно до книг Коронної Метрики (хоч не завжди послідовно), до середини XVII ст.; писані „руською“ мовою. Це, однак, не тогочасні вписи, а копії із 63 оригінальних книг. Вони у новому варіанті творять 30 книг. Вказані оригінали (як і цілий фонд) вивезені у 1794 р. з Варшави до Петербурга, а згодом до Москви. Містять документи різного змісту, що відносяться до Волині, Полісся, Правобережної України, Поділля. Окремі матеріали (їх порівняно мало) пов'язані з територією Руського і Белзького воеводств (Літ.: AGAD w Warszawie. Przewodnik.— T. I.— S. 87—91; Kennedy Grimsted P. „The Lithuanian Metrica“ in Moscow and Warsaw.— Cambridge, 1984).

Сумарій Литовської Метрики (1386—1751, 1747—1751). Становить 15 конволютів регестів документів, створених на основі оригінальних записів у книгах Литовської Метрики. Виготовлений між 1747 і 1751 рр. Незважаючи на значні пропуски (до нього не внесено документів із близько 130 книг), є прямим покажчиком фонду (Літ.: AGAD w Warszawie. Przewodnik.— T. I.— S. 89—91).

Архів Коронного Скарбу (1388—1820). Охоплює відомості про різноманітні королівські маєтності, в тому числі на території України, державні фінанси на різних етапах історії Польщі. Серед багатьох типів і видів цієї документації чимало податкових реєстрів за різні роки, ревізії та інвентарі королівщини з 1549—1800 рр. (211 справ). Звертають на себе увагу відомості про козацькі посольства і грошові витрати під час перебування у Варшаві, зокрема, 1658—1659 рр.

Підляські земські та гродські акти (1474—1794). Збірка різних книг, пов'язаних із судочинством на землях Підляшшя. Чимало документів відноситься до давніх українських і білоруських етнографічних земель, зокрема на середньому Побужжі з центрами у Більську, Бранську, Дорогичині, Мельнику та інших (AGAD w Warszawie. Przewodnik.— T. I.— S. 185—187).

Колекція Ігнація Капіци Мілевського (XV ст.— 1804). Окремі документи та акти з Підляшшя (Літ.: AGAD w Warszawie. Przewodnik.— Т. I.— S. 188—189). У розділі також подано опис таких фондів і колекцій, як: Камеральний архів, Акти Мальборзької економії, Архів так званої Литовської Метрики, Архів Польського королівства, Колекція Попелів, Архів Чотирирічного сейму, Кореспонденція Станіслава Августа, Архів Гігіотті, Папери резидента Х. В. Віцкеді, Мілітарія із Яблонни, Земські та гродські акти, Мазовецькі земські та гродські акти, Великопольські земські та гродські акти; Акти Банкової комісії, Акти міста Варшави, Міські книги, Сільські книги, Нунціатура апостольської столиці; Архів Вармінського єпископства та капітули, Різні старопольські архівні матеріали, Колекція толок печаток.

Розділ II. Акти органів влади, урядів і громадських інституцій за 1796—1918 роки

На основі аналізу змісту та історії фондоутворювачів документів та актів матеріали розділу діляться за походженням на місцеві, російські, німецькі та австрійські. В межах кожної із груп можна згрупувати фонди за тематичною ознакою.

Центральні власті віровизнань Польського королівства (XV—XVIII ст., 1796—1888). Збірка залишків актів Генерального секретаріату і Відділу віровизнань урядової комісії внутрішніх і релігійних справ, а також управління з інших віровизнань у Польському королівстві. На увагу заслуговують матеріали про діяльність Греко-Католицької Церкви (вона поряд із Римо-Католицькою найбільш чисельно репрезентована в документах), монастирів, про біле і чорне духовенство, Православну Церкву з її клиром, зокрема щодо її впровадження на Побужжі у XIX ст. В основному переважають документи, що торкаються життя конкретних парафій, їх заснування та фундацій і майнових справ. Багатоманітно представлено процес ліквідації греко-католицької і римо-католицьких храмів, монастирів і переходу їх під тиском царату до рук православних (Літ.: Olszawska-Skowrońska Z. Zarząd Wyznaniowy / Straty archiwów i bibliotek warszawskich w zakresie rękopiśmiennych źródeł historycznych. Т. II. Archiwa porozbiorowe i najnowsze / Red. K. Konarski.— Warszawa, 1956.— S. 189—195).

Національна організація Січневого повстання (1861—1864 і б. д.). Серед документів і актів заслуговують уваги маніфести та обіжники, наприклад, „Золота грамота до сільського населення“, яка закликала українських селян до повстання, оголошуючи для них права на земельну власність. „Грамота“ є версією документа, виданого „національним урядом“. Її автором є Мар'ян Соколовський — комісар уряду для України і Білорусі. Пізнавальною є група документів (переважно друкованих) — відозви, оголошення, обіжники і листи різних комісарів повстання з Галичини (найбільше з Ряшівської округи) з 1863—1864 рр. Зберігаються звернення, листівки, повстанська преса, патріотичні вірші та пісні, звіти (Літ.: Ramotowska Fr. Rząd Narodowy Polski w latach 1863—1864.— Warszawa; Łódź, 1978; ejusd. Źródła archiwalne do dziejów Powstania Styczniowego w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie // Archeion.— 1963.— Т. XXXVIII.— S. 106—113).

Збірка різних матеріалів, які стосуються Січневого повстання (1827—1927). Містить фрагменти газет, листи та інші матеріали Товариства польських ветеранів повстання 1863 р. у Львові.

Цілий ряд фондів, які зберігаються в архіві, створювалися за австрійського і австро-угорського панування. На увагу заслуговують, зокрема, ті, які відклалися у результаті діяльності міністерств. До них належить: *Міністерство віровизнань*

і освіти (1848—1938) — містить матеріали про освіту різних рівнів Галичини; *Міністерство юстиції* (1848—1920) — фонд охоплює в основному акти про порушення громадського спокою з політичних мотивів у Галичині, заборону організацій, виборчі справи, страйки, справи національностей, особливо українсько-польські відносини, шпигунство, колаборацію з Росією під час Першої світової війни серед москвофільськи зорієнтованих українців; *Міністерство внутрішніх справ* (1848—1918) — це переважно персональні справи урядовців, документи з питань виборів до парламенту, національні відносини у Галичині, страйки, цензура, перебіг виборчих кампаній, еміграція, товариства, торгівля і т. д.; *Міністерство торгівлі і промисловості* (1888—1918) — зосереджені переважно матеріали „Галицького“ відділу міністерства, які стосуються акційних спілок, промислового судочинства, ремісничих цехів, становища найманих робітників, безробіття, також страйків; *Міністерство землеробства* (1888—1918) — справи землеробства, лісництва, рибальства, питання агрономічних наук, мелорація ґрунтів, годівля худоби, окремо плекання коней — приватні і державні стада і т. д.; *Міністерство залізниці* — будівництво в Галичині; *Міністерство громадської праці* (*Ministerium für Öffentliche Arbeiten*) (1897—1918) — будівництво житлових будинків у 21 місті Галичини, будівництво шкіл, вищих навчальних закладів, церков і т. д.

Заслужують уваги спеціалістів також такі документальні фонди, як: *Австрійські воєнні суди в округах корпусів Кракова, Перемишля і Львова* (1849—1918) — справи, пов'язані з порушенням дисципліни серед військових; *Австрійські воєнні суди X корпусу в Перемишлі* (1850—1915) — матеріали розкривають прояви шпигунства в армії, колаборантизм, русофільську пропаганду; *Австрійські воєнні суди XI корпусу у Львові* (1880—1919) — справи, які торкаються непокорі австро-угорським властям, контактів з Росією, зокрема зв'язків з російськими властями під час захоплення російською армією Львівщини (Літ.: AGAD w Warszawie. Przewodnik.— Т. II); *Царсько-королівська комендатура XI корпусу міста Львова* (1774—1918) — справи життя і перебування різних родів військ у Львові (Літ.: *Rapport H. Akta s.-k. Komendy XI Korpusu we Lwowie // Archeion.*— 1979.— Т. LXVIII.— S. 131—148); *Царсько-королівська комендатура міста Львова* (1914—1918). Збережені документи та акти стосуються в основному розвідки та контррозвідки, персональних справ людей, і не лише військовозаянжованих, карного судочинства, апровізацій військ і військових установ, цензури, полонених і транспорту (Літ.: *Stojanowski J. Archiwum Akt Nowych w Warszawie // Straty.*— Т. II.— S. 235—259); *Квартирмейстерські підрозділи австрійської армії* (1914—1918). Фонд охоплює матеріали, пов'язані з перебуванням і розташуванням австро-угорської армії під час Першої світової війни і австрійсько-російського фронту. Повідомлення про битви у Карпатах, перебування військ у Задвір'ї, Красному, Бродях, Кристинополі, Обертині (Літ.: *Łowczowski G. Organizacja etapów wojska austriacko-węgierskiego i administracja terenami okupowanymi na froncie wschodnim podczas wojny 1914—1918 // Bellona.*— 1933.— Т. XLII.— S. 108—144; *Toruń S. Zagadnienia kwatermistrzowskie wojska austro-węgierskiego z lat 1914—1918 // Ibid.*— 1937.— Т. XLIX.— S. 878—933).

Звертаємо увагу й на два наступні документальні фонди розділу. Перший з них — *Холмсько-варшавська духовна консисторія* (1847—1915, 1934). Фонд містить численні справи про поширення російського православ'я на західноукраїнських етнографічних територіях у Польщі (Польському королівстві з 1834 р., Підляшші та інших землях — 1875 р.). Серед матеріалів найбільше актів, що пов'язані з фундаціями церков і духовенства, акти про церковне шкільництво, церковне судочинство, чимало виписів з метричних книг. Зберігся список пи-

томців факультету православної теології Варшавського університету за 1934 р. (Літ.: *Olszanowska-Skowrońska Z. Konsystorz Prawosławny Warszawski // Straty...*— Т. II.— С. 198—200).

Другий — *Метричні книги та інші акти парафіяльних урядів і релігійних громад з так званих Забужанських земель (1741—1947)*. Фонд потрапив на збереження унаслідок акції репатріації документів з СРСР у 1945—1948 рр.: безпосередньо пересланий в архів у 70—80-х рр. з Міністерства цивільних справ у Варшаві та Державного архіву в Перемишлі. До складу фонду входять метричні книги і акти із римо-католицьких церков, книги евангелістських і єврейських громад, а також метричні книги Греко-Католицької Церкви, упорядковані за дієцезіями. Із Львівської землі збереглися книги 43 парафій; Станіславівської — 11 парафій; Перемишльської — 235 парафій. Книги писані українською і латинською мовами; крайні дати фонду — кінець XVIII ст.— 1944 р.

Метричні книги Православної Церкви відносяться до земель давньої Волинської губернії і збереглися лише з 12 сіл — Блудова, Буциня, Головна, Карасина, Корчева, Кульчина, Мишина, Осівців, Овадна, Озденіжа, Павловичів, Річиці. Їх хронологія — 1823—1889 рр.

Другий розділ довідника містить описи 160 фондів, збірок і колекцій (С. 65—166).

Розділ III. Акти родин і приватних осіб та їх володінь

Розділ репрезентований великою кількістю документальних і актових фондів. До нього входять: *Архів Потоцьких із Радзина, Публічний архів Потоцьких, Архів маєтку Рось, Архіви Браницьких, Віляннівський економічний архів, Архів Любомирських, Архів Островських, Варшавський архів Радзивіллів, Архів Радзивіллів із Неборова, Колекція Пшездзецьких з Варшави, у тому числі рукописів із Бібліотеки Пшездзецьких і т. д.*

Особливістю цих фондів є те, що вони містять інформацію також про різні справи інших родин і окремих осіб, їх маєтності, діяльність, деколи творячи окремі структурні підрозділи всередині фондів.

Давні українські території починаючи з XVI ст. чи не найбагатше представлені у фондах Потоцьких (територія Підляшшя і Полісся, надання пільг Собеськими для Жовкви, подільські акти теплицько-сітковської ординації Августи Потоцької, акти, які торкаються міст Бродів, Снятина, Поморян, численних сіл Волині, колекція карт і планів починаючи з 1782 р., зокрема плани маєтностей Теплика, Бубнова, Сітківців, Унина з прилеглими землями Межириччя; плани р. Росі, м. Поморян), фондах родини Любомирських (акти з земель Підляшшя, Посяння), родини Островських (акти про маєтність Болестрашичі, м. Томашів); родини Понятовських (землі на Поділлі — Язловець, Заліцики, Грималів і т. д.). Великий масив українських територій репрезентує Архів Радзивіллів. Особливо це торкається різних свідчень про землі Підляшшя і Волині. Цінною є у фонді добірка рукописних газет, так званих летючих листків, що створювалися за дорученням Радзивіллів, у тому числі у Львові та Кам'янці-Подільському. До складу фонду Радзивіллів увійшов родинний архів Страшинських — власників маєтностей частини Сквирського повіту.

Значну пізнавальну вартість третього розділу творять збірки різних меценатів і збирачів старовини. Передусім йдеться про збірку писемних пам'яток О. Чоловського, яка у значній мірі доповнює його зібрання у Львові. Нараховує 692 справи і 118 пергаментних документів. Це переважно рештки різних публічних інституцій міст Галичини починаючи з XVI ст. і пізніше. Найдавніший пергаментний документ датований XIV ст., відомі також фальсифікати XVIII ст. У складі зібрання рештки архіву Мнішків з села Муровані Ляшки; Стадницьких

і Оссолінських, Жевуських з Підгірців і т. д. (Літ.: *Zielińska T. Zbiór archiwalny Aleksandra Czołowskiego w zasobie Archiwum Głównego Akt Dawnych // Archeion.*— 1991.— Т. LXXXIX.— S. 105—128).

До цього ряду зібрань потрібно віднести також фрагменти збірки Бібліотеки Баворовських у Львові (прийняті з Народної бібліотеки у Варшаві 1952 р.). У збірці рештки різних міських архівів — судові книги, привілеї, копіярії, хроніка. Зберігаються також матеріали XV—XVIII ст. з міст Тернополя, Щурович, окремі галицькі матеріали 1848 р. (Літ.: *Smoleńska B., Zielińska T. Archiwalia // Archeion.*— 1963.— Т. XXXIX.— S. 104—105).

У третій розділ довідника увійшло 176 описів фондів і їх структурних частин, збірок, колекцій архіву.

Розділ IV. Картографічна збірка

Четвертий розділ найменший за кількістю описаних фондів. Власне, йдеться про одну збірку, яка нараховує близько 36 тисяч аркушів карт і планів. Збірка виникла в результаті надходжень з різних установ та від осіб, а передусім з давнього Головного архіву давніх актів та Архіву давніх актів. Для історії України цінними є насамперед ті карти Європи і Старої Польщі, куди входять українські території періоду XVI—XVIII ст. У збірці знаходяться також Атлас О. Яблоновського „Землі руські Речі Посполитої“, плани фортець Кам'янець-Подільського, Замостя, комунікаційна мапа Галичини і Буковини (1911 р.).

Ми зробили огляд лише вибіркових фондів, збірок, колекцій, що зберігаються у Головному архіві давніх актів у Варшаві, та, йдучи за довідником, подали дуже незначну інформацію про документи та акти у названих зібраннях. Насправді вона у десятки разів більша. Також ми зупинилися лише на тих фондах і документах, які стосуються України, її території як у минулому, так і на сучасному етапі. Для глибшого вивчення цих питань в огляд-рецензію включена поряд з описовою статтею література предмету, яка допоможе читачеві розширити відомості про документи та акти.

Вихід друком рецензованого довідника — помітне явище в історії Головного архіву давніх актів у Варшаві як архівної інституції і польської науково-дослідкової літератури з питань національного архівознавства взагалі.

Олег КУПЧИНСЬКИЙ

І. К. Свешніков. Битва під Берестечком.— Львів, 1993.— 304 с.

В українській історичній науці є небагато робіт, присвячених лише одній битві. Тому монографія нині покійного археолога І. Свешнікова, яка є результатом двадцятирічної праці вченого на розкопках поля бою¹, викликає зрозумілий інтерес у дослідників Хмельниччини. Книжка складається зі вступу, чотирьох роз-

¹ Із сучасних істориків можна назвати лише І. Стороженка, який тепер готує книжку про битву під Жовтими Водами, Корсунем та Пилявцями. Див.: Стороженко І. С. Воєнне мистецтво Визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. Автореферат... канд. іст. наук.— Дніпропетровськ, 1994.— 24 с.